

Barndom og barnarbeid i det norske bondesamfunnet ca. 1860-1960

af Dagfinn Slettan

Omfattende, nødvendig og oppdragende

Det er best for mennesket å bu i bygd og ha jord å arbeide på (...).

Då har ein heim; bonna (barna) veks opp i natur og kjem inn i ein naturleg arbeidssamanheng og – dersom det ikkje er standsskilnad – i eit samfunn.

*Så får dei vet og arbeidsmoral og samfunnskjenle; blir 'folk' og nordmenn.*¹

Forfatteren Inge Krokann, som lanserte begrepet “det store hamskiftet” om moderniseringen av bondesamfunnet, legger disse ordene i munnen på den gamle folkehøyskolelæreren. Omformingen av bondesamfunnet er i beskjedent grad belyst ut fra et barneperspektiv. Barnehistorien har fått økt oppmerksomhet de siste tiårene også i Norge, men kanskje minst når det gjelder bondesamfunnet. Studiet av barnas plass i familie og produksjonsliv, og av endringene i synet på

barndommen, vil imidlertid kunne bidra til utvidet kunnskap om og forståelse av de sammensatte prosesser norske bygdesamfunn gjennomgikk, både de økonomiske, sosiale og kulturelle sider. Her skal vi legge hovedvekt på barnarbeidet.² Det kan være en fruktbar innfallsvinkel til barnehistorien, særlig når vi taler om barndommen på landet. Hos oss, som i andre land,³ er det agrare barnarbeidet mindre undersøkt enn det industrielle, men de arbeider som er utført, gir oss en del holdepunkter.

Så langt bakover som det finnes kilder, vet vi at barns arbeid var utbredt i bondesamfunnet. Både for barn og voksne var arbeidet grunnleggende for livsoppholdet og dermed styrende for bondesamfunnets måte å organisere livet på, i grendefellesskapet og på den enkelte gård der familien var produksjonsenhet og rammen omkring arbeidet. Oppfatningen av arbeid som en egen type aktivitet adskilt fra

Dagfinn Slettan (1941-99), professor ved Historisk institutt, NTNU, Trondheim. Har bl.a. publisert bøkene *Kystfolk ser tilbake. Livet på Trøndelagskysten i mellomkrigstida* (1979), *Bondesamfunn i oppløsning? Trønderske bondesamfunn 1930-1980* (1989) og *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver* (1994).

andre virksomhetsformer, vant sent innpass i bondesamfunnet. Strukturen i det norske jordbruket var sterkt preget av små familiebruk med en husholdsøkonomi som gjennom hele 1800- og til etter midten av 1900-tallet, i ikke liten grad baserte seg på at alle husholdets medlemmer som var i stand til det, bidro med sitt arbeid. Fra 6-7-årsalderen hadde barn sin selvsagte plass og funksjon som deltakere i arbeidsfellesskapet med de voksne. Arbeidet var både økonomisk betydningsfullt og lenge bondesamfunnets viktigste sosialiseringsinstrument – opplæring til voksenlivets krav til ferdigheter og til bondesamfunnets norm- og verdisystem. “Barneoppdragelse’ var i bondesamfunnet så godt som identisk med yrkestrening”, sier Erling Bjurström om svenske forhold.⁴ Nødvendigheten av at alle arbeidet, understrekes av de sterke moralske føringer med trussel om straff for den som sluntret unna, sterkt synlig gjennom tallrike ordtak om dovenskapens forbannelse og arbeidets velsignelse. Det er et gode i seg selv, mens lediggang er roten til alt ondt og strider mot Skriftens ord: “Den som ikke vil arbeide, skal heller ikke ete”.⁵ Å hevde arbeidets moralske kvaliteter er ikke spesielt for det agrare samfunn, men var kanskje særlig fremtredende der. Den nasjonale bevegelsen på grundtvigiansk grunn koblet gårdens, bygdens, jordens og arbeidets velsignelser sammen med det nasjonale fellesskapet, slik vi så det i det innledende sitatet.

Den som arbeider, blir det folk og nordmenn av.

Vi skal gå nærmere inn på de konkrete arbeidsoppgavene, illustrert gjennom klipp fra noen minnesamlinger, prøve å få frem de endringer som skjedde og se disse i sammenheng med ytre og indre strukturelle forandringer i samfunnet. Et spørsmål er også hvorfor barnearbeidet hadde så stor plass i bondesamfunnet så lenge. Til forskjell fra det industrielle barnearbeidet hadde bondebarnas arbeid et betydelig omfang gjennom hele første halvdel av 1900-tallet. Barnearbeidet i fabrikkene var omfattende i Norge bare i en kort periode, med en topp i 1870-årene og rask nedgang etter 1900.⁶ Fabrikktilsynsloven av 1892 la restriksjoner på det industrielle barnearbeidet, men da var det allerede i klar nedgang.⁷ Annet lønnet barnearbeid i byene, som for eksempel bud- og butikkarbeid, fortsatte til siste krig og delvis lenger, men også dette var avtakende. Verken fabrikktilsynsloven eller senere lover som regulerte barnearbeid, gjaldt for landbruket som dermed kom i en særstilling. Det kan bety at man der fortsatte å betrakte dette arbeidet som økonomisk nødvendig, men det forteller også om et mer positivt syn på bondebarnas deltakelse i arbeidet, iallfall på hjemmegården. Selv om også barn i bysamfunn fortsatte å delta i arbeidsoppgaver i hjemmet, som å gjøre husarbeid, passe mindre barn, gå ærend osv., var det i hovedsak i primær-

næringene at det omfattende *produksjonsrelaterte* barnearbeidet fortsatte utover i etterkrigstiden.

Kildene

Jeg kommer ikke i hug at vi stakk av.

De eldre søsknene passet på.

Det var de som gav kjeften.

Etter at vi var 8-9 år var det ikke bønn lenger.

En reflekterte ikke så mye over det, arbeidet var jo en naturlig ting.

Vi nektet jo ikke. Det var arbeid som måtte gjøres.

Du så jo at arbeidet ditt lå der og måtte utføres.

Vi gjorde som regel det vi ble bedt om.⁸

Kildene til barnehistorien er sparsomme for eldre tid, men fra 1800-tallets slutt flyter de rikere. Bl.a. finnes det et relativt stort minnemateriale som dekker tiden fra 1880-årene, og i noen tilfeller før. I en del av dette får barndom og barnearbeid stor plass.⁹ Bildematerialet blir rikere etter hvert som fotografiet blir vanlig også på bygdene, og fra 1870-årene får vi flere offentlige kilder, som statistikk, uttalelser fra amtmenn, distriktsleger og andre som sier noe om omfang og innhold i barnearbeidet. Skjønnlitterære skildringer av barn i bygdesamfunn er tallrike og i liten grad systematisk utnyttet av historikere.

Kildene er produsert av voksne og reflekterer holdningene til bedriftseiere, politikere, embedsmenn, leger, skole-

folk, forfattere og foreldre. Også minnene er voksenproduserte barndoms-erindringer. Samtidige kilder skapt av barn er det lite av for vår periode. Hvordan barn opplevde sin situasjon i arbeidet på hjemmegården og hos andre, er det minnematerialet som forteller mest om. Rekonstruksjon av opplevelser er vanskelig. Fortellingen om barndommen er den voksnes identitetskonstruksjon, utvalg, bearbeiding og formulering av minner, utsatt for senere påvirkninger og ofte fragmentariske. Likevel åpner minnene spennende muligheter for historikeren. "Barndommen er nøglen – eller krystalkuglen – hvormed der åpnes for dét, som stadig væk er inden i den voksne. Som definerer den voksne liv og fortolkningen af det, og som sættes i relief af de voksne forældrerolle, og den nye børnegerations barndom".¹⁰ Minnene er retrospektive konstruksjoner, men representerer samtidig erfaringer fra et virkelig levd liv. Påstanden om barndomsminnenes tendens til forgylling, der alle somrer var solfylte, stemmer slett ikke med feltarbeideres erfaringer. Det overraskende er heller hvor realistiske barndomsskildringene ofte er. For den som søker historieinnsikt, kan de åpne dører til fortidig kultur, om man tolker dem med nødvendig kildekritisk refleksjon og næranalyse av helheten i livsfortellingene, og sammenholder dem med andre beretninger og med skriftlige kilder fra samtiden, foto, gjenstander og annet.¹¹

Arbeidets innhold og rollefordeling

*Han lå på alle fire
med fjeset vendt mot jord,
for det var flust med ukrutt
og åkern var så stor ...¹²*

Det gir mening å si at barn deltok i de fleste av de mangfoldige gjøremål som er knyttet til gårdsdrift. Vi skal her nøye oss med noen typiske oppgaver gjennom året, arbeid som de fleste barn ble satt til, uavhengig av gårdsstørrelse og geografi. Disse oppgavene var de samme, og i stor grad utført på samme måte frem til traktoriseringen og maskinjordbruket hadde overtatt for hesteteknologien omkring 1960. Arbeidet var som nevnt også opplæring til bondesamfunnets normer og var også en forberedelse til de kjønnsroller barna var forventet å gå inn i. Et studium av barnearbeid blir ensopret dersom en ikke tar hensyn til at gutter og jenter bevisst og ubevisst, blir formet og disiplinert på forskjellige måter. Kjønnsrollemønsteret i bondesamfunnet var temmelig fast når det gjelder arbeidsoppgaver, selv om det var geografiske variasjoner og sosiale forskjeller. På småbruk og husmannsplasser hadde mannen oftest fiske, lønnsarbeid eller pliktarbeid ved siden av bruket, og kvinnene var derfor sammen med barna henvist til arbeid som ellers var ansett som mannsarbeid. Det var sjeldnere at menn gjorde "kvinnfolkarbeid". Skillet er heller ikke så gjennomført for

barna, men tydelig nok. Kjønnsrollene var tradisjonsbundet og endret seg langsomt.

Selv om bondesamfunnet hadde klare patriarkalske trekk, var det kvinnene som spilte hovedrollen i oppdragelsen av barna, og langt på veg også i den samlede produksjon og reproduksjon på gården. De hadde stell av og tilsyn med de minste, ansvaret for barnas påkledning og for å få dem til skolen, og de hadde omsorgen for dem ved sykdom. I større grad enn mennene var de stadig nærværende, og det er neppe tvil om at kvinnene hadde flest arbeidstimer. Minnematerialet er entydig på dette, kvinnene var "oppe først og sist i seng". De stod opp for å lage morgenmat og gå i fjøset (kostalden), og de hvilte sjelden middag, i hvert fall i onnene,¹³ og i så fall kortere tid enn mennene. Middagen på landet var omkring klokken tolv, og hvilen var frem til to. Etter middagen skulle bordet ryddes og oppvasken tas. Kvinnene skulle også servere kaffe til mennene før arbeidet fortsatte. Om kvelden etter fjøstid ventet stopping og lapping, og frem til i mellomkrigstiden stod alltid rokk eller vev og ventet på kvinnehender. Omsorg for gamle og syke var kvinneansvar, og de deltok i så stor grad som mulig i utearbeidet. Så lenge seterdriften varte, var den et nesten rent kvinnearbeid, sammen med barn som var gjetere (hyrder) og hjelpere på seteren i sommermånedene.

Barnarbeidet foregikk hele året, styrt av årstidenes og døgnets rytme. Guttene var med på mindre tungt skogsarbeid om vinteren, som vedhogst og vedkjøring, men ellers var både gutter og jenter med i "vedsjauen" hjemme om våren, dvs. opphogging, stabling og bæring. Barn lærte seg tidlig til å bruke redskaper som øks og sag. Man startet med små barneutgaver og økte gradvis etter størrelse og ferdighet. Der torv ble brukt som brensel, var det mange arbeidsoppgaver for begge kjønn. Onnene var særlig travle. Når sneen var borte, plukket barna stein og rakte markene før selve våronnen startet. Guttene ble satt til å behandle enklere redskaper som å kjøre åkerrulle og å harve. I 12-årsalderen skulle en gutt kunne sele opp en hest og behandle de fleste redskaper, men de fleste var nok et par år eldre før de fikk kjøre slåmaskinen alene. Bortsett fra hesteredskapene, var onnearbeidet for en stor del preget av felles arbeidsoppgaver for jenter og gutter. Luking og tynning var typisk barnarbeid gjennom hele perioden, ofte beskrevet som ensomt og kjedelig. Grønnsakradene kunne fortone seg milelange for et barneblikk.

Slåttonnen blir i minnene mer positivt fremstilt. Da arbeidet man mange sammen, både barn og voksne, tjenestefolk, husmannsfolk, kårfolkene (de gamle) og kanskje slektninger fra byen. Det var oppgaver for store og små, fra ljåslått (ljå = le) for gutter og

raking for jenter, til innkjøring eller bæring av høyet. Guttene fikk kanskje sin barneljå i 10-årsalderen. Selv om det ikke lenger var vanlig å slå markene med ljå, med slåttekarene i rekke, etter at slåmaskinen ble utbredt i 1880-årene, ble ljåen fortsatt brukt til slått av småstykker, bakker, kanter og utslåtter. Å tråkke høylasset var en slags kombinasjon av lek og arbeid, og senere ventet friskt høy i løa (laden) der en kunne hoppe, grave tunneler og sove i høyet om natten. Så lenge man tørket høyet på marken, skulle det behandles en rekke ganger før det kunne kjøres eller bæres inn i løa. Betegnelser som breie, vende, kå (eller kjå), mu(g)e, kjemme, såte o.fl. var i forskjellige dialektformer velkjente for barn opp til 1950-tallet.¹⁴ Etter som "kunstgress", timotei og kløver, kom i alminnelig bruk frem mot hundreårsskiftet, ble mye av høyet tørket på hesjer med treiraier eller ståltråd. Det var tyngre arbeid som passet best for større barn, men de mindre kunne bære ut staur, "dra ut tråden", rake inn til hesja osv. Slåttonna blir ofte knyttet sammen med minner om solfylte somrer med blanding av lek og arbeid – og skolefri, selv om hesjing av regntungt høy og tunge høybører ikke er glemt. Ragnfrid Rise Hoel forteller fra Oppdal omkring 1920:

"(Det) var mykje ljåslått. Alle dei store englökkene vart slegne. Eg var med onnajenta og raka frå eg var riktig lita. Eg hadde ei lita rive med grønt hovud på. Da eg vart konfirmert, tok

eg over breisla etter (slåtte) karane åleine. ... (Vi) trakka i høyskrinda (høyvogna) etter beste evne da vi var små og. Men ein vaksen måtte jumpe oppi av og til da. Vi fekk sitje på høylasset til gards, og attende (tilbake) stod vi i den tomme høyvogna (...) Det var på mange måtar ei herleg tid for oss ungane. Vi gøymde oss bak og under hesjene, krabba (kravlede) under dei, stupte kråke (slog kolbøtte) i såtene og muene og hoppa i høyet på kjellen. Høyhoppinga var vel det morosamste.”¹⁵

På høsten kom innhøsting av frukt, poteter og rotfrukter i tillegg til bær-

sanking. Heller ikke her var kjønns skillet særlig tydelig. Skillet kommer, som man kan tenke seg, klarest frem på tre felt, *fjøsarbeid* og stell av dyr i det hele, med unntak av hesten, alle former for *husarbeid*, og i *omsorgsarbeidet* for barn, syke og gamle. Det var selvsagt at jentene ble lært opp i dette. Barnearbeid i fjøset var soping (feje), måking (skovle/muge), føring og vannbæring, og for større barn melking. Mange kvinner husker at de som småjenter slepte på vannbøtter eller melkespann, selv om nok mennene “hjalp til” med det tyngste. “Det hendte at karene (mandfolkene) hjalp til med måking i fjøset”, sier en kvinne,

Ålen, Sør-Trøndelag 1957. Jenta i “høyskrinda”. (Trøndelag billedarkiv, Trøndelag Folkemuseum).

“men ellers var alt fjøsarbeid kvinn-folkarbeid”. Det fantes menn som kunne melke, men langt flere forteller at ingen mann på gården kunne melke før melkemaskinen kom. Jentene kunne det ofte før de begynte på skolen.

I innarbeidet er det nok å si at jentene deltok i det aller meste, rengjøring, klesvask, matlaging og alle de aktiviteter som var forbundet med dette. I den grad gutter ble satt til slikt, brukes gjerne uttrykket “hjelpetil” – som i folkeeventyrene, der de bar ved og vann til kokka. Det samme gjaldt omsorgsarbeidet. Barnepass, og dermed deler av barneoppdragelsen, var jentenes oppgave. “Barnepike”, eller på dialekt “bånhjure” eller lignende, var gjerne betegnelsen som jenter fikk når de ble festet som barnetjenere på en gård. Det betydde imidlertid langt mer enn å passe barn, som vi skal se. De eldre søsken hadde ansvar for de yngre. Barnepass var en viktig oppgave siden bondekona i stor utstrekning var opptatt med annet arbeid. Siden flertallet av brukene var små og i stor grad drevet som kombinasjonsbruk, var bruket ofte helt avhengig av kvinnes og barnas arbeid. Betegnelsen “kvinnebonde” er således treffende, og vi kan kanskje også tale om “barnebønder”.

Et lite utdrag fra et lengre intervju kan illustrere noen av poengene nevnt ovenfor: Ekteparet Joar og Bergliot fra en bygd nær Trondheim, begge født i 1941, forteller i et felles

intervju om arbeidsoppgavene i onnetidene fra vår til høst:¹⁶

Joar:

“Først om våren plukka vi stein fra nyåkrene. Det brukte vi ei lita uke på – plukka dem så små som tørringer og fraktet dem til steindungen i trillebår. Alle var med på det, men ellers i våronna var det guttenes jobb å harve og rulle. Fraukjøringa (gjødselkjøring) hørte våren til. Fra 9-10-årsalderen lesset vi, og 12-13 år kjørte vi ut. (...) Så var det potetsettinga som var arbeidet for oss ungene. Vi rindet opp med ard og satte med hånd. Krøttera (kreaturene) ble sluppet ut etter våronna. Sauene først, før de ble sendt til marka (til fjells/utmark). Da måtte vi være med og passe dem. De skulle både vaskes og klippes. Kyrne slapp vi i kulturbeite og hentet dem inn om kvelden. Det var vår jobb støtt.

I håballen (tiden mellom vår- og slåttonn) var det utgardgjerding (oppsetting av gjerde mot innmarken) ved siden av luking og tynning som var en typisk barnejobb. Når åkeren var stor og få var med, var det litt trøstesløst. Hit kom bybarn på ferie, og for dem var det bading og lek, mens vi lå i åkeren. Først på juli begynte slåtten. Far slo (med slåmaskin), og min jobb var å ta motskåren. I 11-årsalderen fikk jeg lå og slo rundt kantene. Dra slipesteinen var fast jobb. I slåttonna hadde vi åkerarbeidet i tillegg. Vi hekta (hakket ugress) i potet- og nepeåkeren for siste gang.

Skurden (kornhøsten) tok til straks etter at skolen hadde startet. Ungene la sammen (korn)banda, og da vi ble større, var vi med og bandt. I oktober for trøskarlaget (felles treskeverk) fra gård til gård. Min jobb var å ta unna agnene. Vi var en del rundt og plukket poteter for andre. Da fikk vi penger i motsetning til hjemme. Jeg tror jeg startet med fem kroner dagen i 8-10-årsalderen og endte opp med ti. Annet arbeid vi tjente penger på, var vedhugging.”

Beragliot:

“Jeg slapp lessing og utkjøring av frau (gjødsel), men jeg var med å breidd (spredte) ut med håndmakt. I grunnen var det like tungt. Mor stod for melkingen, men vi andre lærte tidlig for å kunne hjelpe til. Bror min slapp unna, så der kan du si at kjønnsrollemønsteret viste seg. Det kunne hende vi fikk noen ører for luking og tynning – det var vel for å få oss til å holde ut. Også hos oss kom bybarn på ferie. Vi var grønne av misunnelse! Søskenbarna mine som kom hit, lå og solet seg mens vi måtte jobbe og jobbe – ja, vi gjorde det, fulgte de vanlige (arbeids)øktene. Jeg måtte opp klokka seks og være med mor i fjøset, og i middagshvilen hjelpe til å vaske opp – det var forskjell på kar og kvinnfolk. Etter at arbeidet var slutt ved sekstiden om kvelden, var det i fjøset igjen.

I slåtten bar vi ut staur, hesjet og trødde (høy)lassene. Det siste var kvinnfolkarbeid. Siden tok vi ned

hesjene. I potetonna gikk vi og plukket flere uker. Da fikk vi gjerne litt betaling. Siden var det å ta opp og kjøre inn nepe (turnips). Langnepa var forferdelig tung, den satt så godt fast. Men like fullt var det kvinnfolkarbeid.”

Fortellerne er samstemte når det gjelder arbeidets udiskutable plikt. De er også enige om at de er blant de siste som hadde dette forpliktende arbeidet. De mener å huske et skifte i holdningene fra 50-årene av. Mens de selv systematisk ble opplært til arbeid, slapp deres yngre søsken langt lettere. 1950-tallet var trolig det omfattende og forpliktende barnearbeidets siste tiår i norske bondesamfunn, selv om det enkelte steder varte noe lenger.

Skildringen kan sies å være representativ for denne generasjon fortellere, men det er svært liten forskjell på denne og de fleste fremstillinger av barnearbeidet på gården et halvt hundreår tidligere, med noen markerte unntak. Forskjellen mellom 1900 og 1950 ligger først og fremst i at barna på 50-tallet blir mildere behandlet av de voksne etter som det ble mer syn for barns egne behov, og etter hvert som de fleste bruk ble mindre økonomisk avhengige av barnas innsats. På den andre siden var det nå blitt kostbart å leie arbeidskraft, og den var vanskelig å skaffe, så den økonomiske betydningen av barnearbeidet må ikke undervurderes.

De små tjenere

Våren var einaste tida på heile året da bøndene flaug av seg beina for å få tak i husmannsunge. Da skulle de ha hjuring (gjeter/ hyrde)...¹⁷

Ulikhetene kommer klarest frem om vi går bakover i tid, til de virkelige barnetjenerne. De fortjener et eget avsnitt. De mørkeste kapitlene dreier seg om de "bortsatte" barna, de som fattigvesenet plasserte ut på gårdene, eller sendte rundt på legd, dvs. fra gård til gård. Fattigloven av 1900 avskaffet legdevesenet på papiret, men i praksis fortsatte det ennå lenge. Forskjellen på legdegang og bortsetting var for øvrig ikke så stor. Fattigungene skiftet i begge tilfeller ofte sted. Mange forteller om ulykkelig barneskjebner, til dels med langvarig mishandling og overgrep. En kvinne fra Østlandet, født 1887, har skildret en slik barnedom i frykt og lidelse, omkring på mange gårder.

"...Jeg fikk så mye juling (prygl/bank) av henne (bondekonen) fordi hun sa jeg var lat, men sikkert er det at jeg gjorde i redsel mye mer enn jeg hadde godt av. Og sikkert er det at jeg holdt på å miste min forstand. Jeg fløy opp i søvne og skulle gjøre arbeider – da mannen kom og fikk meg ned i lortfillene i senga igjen, og jeg i søvne sa noe rart som mannen fortalte etterpå og moret seg kostelig over. (...En gang) kom jeg til å slå ned en liten mjølke-dråpe (...) Kona kom med svolken (kjep-

pen), rev mine klær opp og slo løs – som vanlig. Og jeg måtte som vanlig tilstå. (...) Jeg var i fjøset såsandt det var noen anledning til det. Jeg tok en ku om halsen (og gråt), for gråt gjorde jeg så mye... det var i fjøset jeg hadde mine eneste og kjære venner..."¹⁸

En jente fra Sør-Trøndelag, født 1889, hadde mistet sin mor og ble bortsatt som barnetjener fra hun var 8 1/2 til konfirmasjonen, først hos en bondefamilie i en fjellbygd. Som hos de fleste, blandes gode og onde minner. Utdraget viser også eksempler på at gjetingen (vogte kvæget) ble kombinert med håndarbeid ute i marken. Gjetingen og fjøsstellet fylte som oftest mye av sommerhalvåret, men innimellom og i vinterhalvåret var det vanlige gjøremål ute og inne på gården, bare avbrutt av de korte periodene med skolegang. Beretningen representerer på mange måter et slags gjennomsnitt av fortellingene fra bortsatte barn. Det fins eksempler på barnetjenere som hadde det både bedre og verre.

"Mine første år var lyse idet jeg da bodde sammen med far, mor og tre brødre i en liten stue, som far selv hadde bygd, (men) i 1897 døde mor. Jeg ble bortsatt til en bonde hvor jeg skulle være gjeterjente. Det var da å gå i fjellet fra tidlig morgen til sene kvell. Ofte i regn og surt veir. Ja det hendte det også kom sne. Vi hadde intet regntøi i den tid, så vi gikk ofte våt til skinnet, ja det hendte at hoser-

ne og stakken (kjolen) var like våt om morgenen når jeg tok de på som de var om kvellen når jeg tok de av. Når det var riktig kaldt jaget vi kuene ned i et dalsøk hvor det var litt småbjerker. Vi gikk ofte og sang på gamle kjærlighetsviser den gang. Særlig minnes jeg begynnelsen på en. "Når kvelden stunder og byder hvile, den skjønne Anna til lunden ile, at møte Alfred i dalens bund, har lovt å komme i kveldens stund". Hvær gang denne melodien kommer meg i tankene, synes jeg å kjenne duften av bjerken i dalen. Vi var flere gjeterunger i lag, så når det var godt veir, kunne vi ha det riktig morsomt. Vi byttet da mat, tente opp varme og stekte flesk på pinne. Maten var (det) ikke noe særlig å si på, jeg husker bare at de ville jeg skulle spise skorpene som den lille gutten deres ikke ville ha. Det ville jeg ikke, men manden stod over mig med en stok og truet mig til å spise de.(...) Jeg gråt meget første sommeren. Jeg var ikke vant med dyr og var redd. Dessuten sørget jeg over mor og lengtet etter far og mine brødre. Jeg var da bare 8 1/2 år. (...)

Da jeg hadde vært der i 1 1/2 år, kom far og hentet mig. Jeg skulle på samme sted som min bror var, og jeg var svært glad for det. Forholdene ble ikke stort annerledes. Det var å gå i skogen fra morgen til kvell i al slags veir. Når veiret (var) fint, måtte jeg alltid ha arbeide med, strikking eller stopping. Så lavet jeg visper og små limer. Jeg plukket også skjefte, et slags stivt græss som vi laget skrubber av. (...)

En ting var svært leit (trist/sørgelig). Det var nesten umulig å holde seg ren for utøi. Både lopper og lus var svært almindelig. Lopper hadde vi også (hjemme), da vi brukte (skinn)-feller og halm i sengene, men lus hadde jeg ikke set. Jeg ble da krekende full av lus i håret og klærne (...) Jeg fikk da det råd å blande lysol og vand og vaske hodet mit med. Jeg så gjorde. Lusene krøp da frem i håret, og jeg holdt mig over skorstenen i et gammel kjøkken og kjemmet lusene dit. (...) Vi hadde en evig kamp mot utøi.¹⁹

Hun forteller også om streng behandling fra husbonden. Annenhver måned i vinterhalvåret gikk hun på skole, som fortsatt ble holdt omkring på gårdene.²⁰ Skoleminnene forteller som en kan vente, både om omsorgsfulle og tyranniske lærere, men de siste vil hun ikke nevne.

"Vi skiftet ofte lærer (...) En som var så ualmindelig snill vil jeg nevne. Han het Hans Mo og var fra Gauldalen et sted. Vi barn sørget rent da han reiste.(...) Når jeg stod op i 1/2 6 tiden var det å vaske sig i iskoldt vand. Maten var helst kald grøt fra kvellen og kald melk. Brødsriver og en flaske melk var niste til skolen. (...) Det var lang dag og ofte kvell før vi kom hjem, men (jeg) måtte ofte hjelpe til i fjøset om kvellen. Den tid jeg var fri skolen hadde jeg mit faste arbeide. Karding, strikking, stopping og lapping. Jeg fikk fri et par timer om dagen, og da måtte jeg ut på ski. Men

tiden gik, og våren 1904 skulde jeg konfirmeres ...”

Også barn fra noe bedre stilte familier, men med mange barn og trang økonomi, ble ofte sendt ut på arbeid hos andre i lengre perioder. Går vi en generasjon frem i tid, ser vi likevel at tilværelsen for disse nok har vært ly-

sere enn for de bortsatte. Gunnar Lund fra Ytre Namdalen i Nord-Trøndelag, født 1912, husker tiden som gjeter i 20-årene.²¹ Da var den helårige barnetjenesten i ferd med å forsvinne, og det var sjeldnere at barn ble sendt bort før de var opp mot 10 år gamle. Tonen er lysere her:

Åfjord i Sør-Trøndelag i 1890-årene. Bare større gårder hadde to-hesters slåmaskin og flere tjenestefolk. Bildet er tatt av en profesjonell fotograf, og oppstillingen viser kjønnsrollemønsteret. Mannen er plassert på slåmaskinen, og ved siden 12-13-åringen som snart er tiltrodd å kjøre den. Kvinnene med rive sammen med småjentene, og foran guttene med matspann. Det var barnas oppgave å bringe maten ut på marken. Heller ikke gamlingen i bakgrunnen bryter mønsteret. Det var vanlig at kårfolk (aftægtsfolk) eller legdekaller (fattigfolk) ble satt til “kvinnfolkarbeid”. (Foto: J. Bredevold. Universitetsbibliotekets fotosamling, Trondheim).

“... Men det var jo ikke vinter og skolegang hele året. Det var også sommer med sol over alle hauger, med fisketurer i Elgåa, med hvitblekte hårlugger og brunbrente berrføtter. Paradisisk. Helt til vi i 10-11-årsalderen ble tinget bort som gjeter. Salsbruket hadde to eksportartikler. Det var tremasse og gjetergutter (hyrde-drenge). Ja, jenter også for den saks skyld. Hardt kan det høres å sende smågutter langt opp i Øvre Namdalen som gjeter. Men jeg som selv har vært gjennom det, vet at i mange, kanskje de fleste tilfeller, hadde en bare godt av det. Det vanlige og normale, da som nå, var jo at voksne folk var snille mot ungene. Maten var i regelen både kraftig og nærende på gårdene. Verst var hjemlengselen de første dagene på en ny plass...

I 1923 ble jeg tinget bort som gjeter hos en gårdbruker en halv mils vei hjemmefra. Da var jeg 10 år og skulle fylle 11 utpå seinhøsten. En vakker solskinnsdag sist i mai ble jeg fulgt av mor og far dit jeg skulle være om sommeren. Jeg ble der forresten i tre somrer. (...) Kyrne ble sluppet ut om morgenen og sendt et stykke ut i marka Som regel ble jeg hos dem til de hadde funnet godt beite og hadde roet seg. Så gikk jeg hjem igjen, det var forskjellig på en gård en guttunge kunne gjøre. Først hadde vi potetsetting, og så skulle ekrene renses for stein, det skulle fiskes til husbruk, og i det hele var det litt av hvert for meg å henge fingrene i. ...”

Gjetingen, i hjemmeskogen og i utmarken, på seteren, er kanskje det mest omtalte av bondebarns arbeid. Det var da også et svært utbredt barneyrke frem til århundreskiftet. Guttene var i flertall, men ved århundreskiftet var ennå 1/4 av gjeterne jenter. I 1891 utgjorde gjeterne nesten en tredjedel av alle barn som er registrert med “eget erhverv”, i 1900 en fjerdedel, og i 1910 en sjettedel. Tallet er trolig større fordi mange av gjeterne står oppført som tjenere, “tyende”, i folketellingen.²² Det absolutte tallet på gjeter sank også kraftig frem mot første verdenskrig. Bare i enkelte distrikter, særlig i Trøndelag og på deler av Vestlandet, var gjeting utenfor gårdens nærområder utbredt gjennom mellomkrigstiden. Gjetingen var også det eneste barnearbeidet i bondesamfunnet som i noen grad fanget myndighetenes interesse. Det ble nemlig betraktet som “lønnet arbeid” og kom derfor med i en større undersøkelse som statistikeren Jacob Neumann Mohn gjennomførte i 1870-årene på oppdrag fra Indredepartementet som forberedelse til mulige lovreguleringer av dette arbeidet.

Han gikk relativt grundig til verks. Bl.a. sendte han en forespørsel til distriktslegene om hvor utbredt gjetingen var i deres distrikt, og om deres mening om behovet for lovregulering. Svarene kom i 1878 og er interessant lesning.²³ Leger og skolefolk hadde lenge betraktet gjetingen som skadelig både for kropp og sjel, og hemmende

for skolegang og lekselesning. Lovregulering er det likevel svært få som går inn for. De klager imidlertid over at deres advarsler faller på stengrunn hos bøndene. To elementer dominerer i legenes svar, de medisinske og de moralske sidene. Flere er opptatt av det betenkelige i at gutter og jenter ferdes sammen uten tilsyn i skog og mark hele sommeren. De helsemessige konsekvensene er likevel mest omtalt. Flere er opptatt av at kulden og fuktigheten øker faren for spedalskhet. Lengst i negativ retning går tidligere distriktslege Høegh i Nordland:

“Beklædningen er i almindelighed daarlig; maadelige Sko (sjelden Støvler), gamle, slidte Vadmelsklæder med Lerredsskjorte, oftest hullede uldne Underbenklæder, men næppe nogensinde Uldskjorte, og en Vest af slet Beskaffenhed under. Dertil en Hue og undertiden en gammel utæt Olietrøie, og hele Klædedragten er – for Pigernes Vedkommede mutatis mutandis – færdig. Veiret er paa disse Kanter i det store Hele raat, fugtigt, vindigt, kjøligt, og de smaa Gjætere ere meget jævnlige vaade og forfrosne.”

Han omtaler kosten som dårlig og ensidig, og ikke nok med at barna lider ondt, sulter og fryser, “men det fortjener at komme i Betragtning, at disse Stakler under Gjætning tilbringe et ørkesløst, kjedende Liv, som frister dem til Udskeielser af værste Slag”. Høegh har også blick for følgene av jentenes evige barnepass:

“Hvor almindeligt er det ikke at sætte de unge Pigebørn på 10-12 Aar, ja yngre med, til at passe Børn på 1 a 2 Aar? Hvor daarligt blive ikke disse pleiede og hvor sørgelig kjedsommeligt er det ikke for de unge Pigebørn at sidde vuggende og nynnende over de Smaa Time efter Time, medens det for deres Helbred er et skadeligt Arbeide at bære dem omkring den lange Dag med de svage Muskler og den let bøielige Rygsøile?”

Endring og stabilitet

Hvordan endres barnarbeidet? Vi startet med arbeidet i 1950-årene og endte 80 år tidligere. Mange av arbeidsoppgavene er de samme, men det er også vesentlige endringer i barns situasjon. Det er vanskelig å operere med skarpt adskilte faser i utviklingen av barnarbeidet. Geografiske variasjoner, ulikhetene i bruksstørrelse og andet gjør at forandringene kommer på forskjellige tidspunkter. Et visst mønster fremtrer likevel. Selv om kildematerialet er tynt, kan vi regne med at barnarbeidet i det førindustrielle bondesamfunnet frem til midten av 1800-tallet hadde en selvsagt plass på de fleste bruk. Fra tidlig 1700-tall hadde det skjedd en strukturendring i jordbruket som gjør det rimelig å slutte at barnarbeidet har vært tiltakende. Gjennom bruksdeling og fremveksten av husmannsvesenet kom det til tusener av nye enheter, familiejordbruk der alle medlemmenes innsats som nevnt var nødvendig. De voksende barneflokkene utover

1800-tallet, på småbruk og husmannsplasser, ble en viktig arbeidskraftressurs for større bønder og må ha ført til en økning i barnearbeidet borte fra hjemmet. Statistikere har pekt på at familiearbeidskraften var økende fra 1700-tallet, gjennom hele 1800-tallet og frem til 1930 da beregningen ble utført.²⁴

De siste tiårene av 1800-tallet synes å representere en topp i barnearbeidet med påfølgende fallende tendens etter århundreskiftet. Særlig tydelig er nedgangen i det langvarige arbeidet utenfor hjemmegården. Omkring 1920 er denne barnetjenesten på vei ut. Deretter kommer en utflating, eller iallfall en langsommere nedgang frem til omkring 1960. Da begynner for alvor det vi kan kalle en avviklingsfase. Det er tall for bortearbeidende barn fra 1890. Det totale antall er ikke mulig å fastslå på grund av den store underrapportering. Som folketellingen sier, kan "våre oppgaver (...) bare brukes til å vise hvad slags lønnet barnearbeide som er mest almindelig, forskjellen mellom gutter og piker og mellom forskjellige aldre, og om barnearbeidet ser ut til å bli almindeligere eller sjeldnere fra telling til telling".²⁵ Dessuten ble tallene innhentet 1. desember og registrerer derfor neppe sommerarbeidet som var mest utbredt. Det er også tall for gjeting spesielt. Alle oppgaver viser den tendensen vi ser i tabellen nedenfor. Prosenten av barnetjenere går ned, sterkest for jentene:

Tabell 1. Barn i alderen 13 til 14 år med eget erhverv. Prosent av samtlige barn på bygdene i denne alderen.

År	Gutter	Jenter
1890	23.4	21.7
1900	22.4	18.3
1910	16.4	12.8
1920	10.4	6.9

Kilde: Folketellingen 1920.

Mellomkrigstidens økonomiske kriser og de påfølgende fem okkupasjonsår fikk konsekvenser også for bondebarns arbeid. Den teknologiske og driftsmessige omleggingen bremses opp. Fallende priser, økende gjeld og påfølgende tvangsauksjoner virket dempende på nyinvesteringene. Krigen avskaffet arbeidsløsheten og førte til en sterk nedbetaling av gjeld, men muligheten for nye teknologiske sprang, var stengt. Bruksstruktur og driftsmåter endret seg også lite. Alt i alt kan vi regne med at det *hjemmebaserte* barnearbeidet fortsatte i stort omfang.

Landbrukspolitikken etter krigen tok sikte på en målbevisst overføring av arbeidskraft fra jordbruket til høyproduktive næringer. Jordbruket på sin side skulle moderniseres og rasjonaliseres. Det skjedde nå en sterk nedgang i antallet voksne tjenere, og de mange hjemmeværende ugifte søsken til brukerparet, ble gradvis borte.

Både tjenestejentene og ”tantene” ble borte fra gårdene. Etter hvert som bondekvinnene fra 1960 av i økende grad tok lønnsarbeid ved siden av gårdsdriften, skjedde det en ytterligere maskulinisering i jordbruket, særlig på de større brukene.²⁶ Hvilke følger dette fikk for sosialiseringen av barn, er i liten grad undersøkt, men det er rimelig å tro at også dette bidro til å svekke gården og grenda som sosialiseringens arena. Organisasjoner for barn vant dessuten nå klart større innpass på bygdene. Det gjaldt først og fremst idrettslag, men også andre organisasjoner. Landbruksorganisasjonene hadde sett dette alt fra 30-årene og startet egen virksomhet for barn gjennom jordbruksklubbene (4H-klubber), etter hvert med betydelig økonomiske bidrag. Klubbene skal fremme sansen for bondeyrket og bygdekulturen og lære barn praktisk arbeid som grønnsakdyrking, stell av dyr osv. Virke-

midlene var premiering, lek og sosialt samvær og samlinger i sommerleirer. Organisasjonsveksten viser, sammen med andre fritidstilbud, at sosialiseringen av barn i økende grad ble overtatt av andre enn familien og nærmiljøet. 4H kan på den ene siden stå som motvekt mot krefter som trakk barna ut av bondesamfunnet, samtidig som organisasjonen selv var en del av en allmenn prosess der den familiebaserte sosialiseringen ble svekket. Utvidelsen av skoletiden er et viktig moment i denne sammenheng, men det avgjørende skiftet her kom først i 60-årene med den nye 9-årige enhets-skolen. Først nå ble skoletiden på landet den samme som i byene. Frem til nå hadde bygdebarn gått på skole bare tre dager i uken. De små grendeskolene ble nå erstattet av én stor sentralskole i kommunesenteret. Ungdomsskoletrinnet ble i enda større grad sentralisert.

Tabell 2. Den totale innsatsen av barn under 15 år for de undersøkte oppgaver. Jordbrukstellingene 1949 og 1959.²⁷

Dagsverk i driftsåret	1949	1959
Slått- og skurdonn	621 000	687 658
Potetsetting og opptaking	703 000	535 107
Luking og tynning	284 000	295 000
Høsting av frukt og hagebær	ikke spurt	97 854
Sum	1608 000	1615 619

Tendensene var altså klare fra 50-tallet, og man kunne forvente en nedgang i barnearbeidet. Likevel tyder både statistiske opplysninger, og ikke minst minnematerialet, på at barnearbeidet på gårdene fortsatte i stort omfang, som Joar og Bergliot bekreftet. Vi har enkelte tall som støtter opp om dette. Jordbrukstillingene i 1949 og 1959 hadde med spørsmål om en del utvalgte (og velkjente) arbeidsoppgaver for barn. Dessverre fortsatte ikke denne registreringen etter 1959.

Lokale undersøkelser som er utført, bekrefter den høye deltakelsen i 1950-årene, og fallet etter 1960.²⁸ Sammenfattende kan vi si at barnearbeidet i bondesamfunnet på noen viktige områder endret karakter i hundreåret frem til ca. 1960. De muntlige kildene, litteraturen og enkelte statistiske opplysninger tyder på at barnearbeidet likevel ikke ble avviklet som en omfattende og forpliktende del av barnedomslivet. Innføringen av hesteteknologien, nye driftsmåter og den mer salgsrettede produksjon under "hamskiftet" fram til mellomkrigstiden endret ikke særlig på barnearbeidet. Kanskje skapte den nye teknologien flere arbeidsoppgaver for barn enn den avviklet. Heller ikke kjønnsrollemønsteret ser ut til å ha endret seg grunnleggende. Arbeidet var hele tiden en kjønnssoialisering. Den viktigste endringen er som vi har sett, bortfallet av den langvarige barnetjeneren hos fremmede. Vesentlig er det også at arbeidet i så stort omfang ble

utført sammen med de voksne, kanskje enda mer etter at barnetjeneren var borte. Dette motvirket for en del den svekkede familiesosialiseringen.

Vi ser med andre ord både endring og stabilitet. Vesentlige trekk ved jordbruksdriften som muliggjorde og dels krevde et omfattende barnearbeid innenfor familierammen, bestod. Omfanget av familiearbeidskraften gikk snarere opp enn ned i perioden. Det kom også mange nye små enheter der barns innsats var viktigere enn på de store. En husholdsøkonomi basert på familiearbeidskraft finner vi først og fremst i småbruksstrøk. "Vårt land er (...) i stigende grad blitt et småbrukerland", slår Statistisk Sentralbyrå fast i jordbrukstillingen 1929. Småbruksstrukturen er karakteristisk for Norge til omkring 1960 da tempoet i strukturrasjonaliseringen økte og skapte større enheter.

Småbruk betyr kombinasjonsdrift. Både i kyststrøkene og andre steder ble kombinasjonsdriften vedlikeholdt, og dels utvidet. Som vi har sett, falt mye av arbeidet her på kvinner og barn. Rasjonaliserings- og effektiviseringsmålet for landbrukspolitikken kom i konflikt med ønsket om opprettholdelse av bosettingen. Tross flyttestrømmen til byene og nedlegging av små bruk, gikk sentraliseringen langsommere enn i nabolandet i øst. Dels kan det skyldes at småbrukerfamilier lenge foretrakk kombinasjonsdriften

framfor lønnsarbeid i byer og tettsteder, ut fra andre lønnsomhets- og rasjonalitetskriterier enn planøkonomene opererte med. Videre kan vi slå fast at en omfattende spesialisering av produksjonen heller ikke kom før etter 1960. Flertallet av gårdene drev til da allsidig produksjon, noe som betydde en mengde arbeidsoppgaver for barn. Det forretningsmessige jord-

bruket brøt nok gjennom, men produksjonen til hjemmebruk var enda høy, og mye av varene til eget bruk ble fortsatt foredlet på gården – igjen med oppgaver for barna. Driftsundersøkelsene fra Norges Landbruksøkonomiske Institutt tyder på at den egenproduserte delen av matvareforbruket på gårdene var *stigende* frem til 1950.²⁹

Melhus, Sør-Trøndelag 1957. Sammenlign bildet et halv hundreår tidligere. Alle generasjoner er fortsatt deltakere, selv om barnas og de gamles arbeidsinnsats nå er mindre betydningsfull. Maten bringes ut på marken, med gamlemor som kaffekoker. Høyhesja og hesten er fortsatt med, men sleperiva er ny. Traktoren var i ferd med å overta, og noen år senere ville vi her kanskje sett en ensom mann på traktor med forhøster. (Foto: Anders A. Eggen. Trøndelag billedarkiv, Trøndelag Folkemuseum).

Dette peker mot en viss stabilitet og kontinuitet i barnearbeidet. Kanskje har historikerne som har forsket i "hamskiftet", lagt for ensidig vekt på det raske og totale bruddet, satt moderniseringen på en enkel utviklingsformel, *fra* noe, gjennom forvandling *til* noe helt nytt. Studiet av barnearbeidet kan antyde at det er mer fruktbart med en "knippemodell" der noen elementer blir skiftet ut, kanskje flere ganger, mens andre består gjennom lengre tidsrom. "Moderniseringen" er en vev med tråder på kryss og tvers.

Hvis det så er riktig at en avgjørende nedgang, og langt på veg en avvikling av barnearbeidet kom på 1960-tallet, hvorfor et brudd da? Et nærliggende svar kan være at den økonomiske betydningen av barnas innsats nå var marginalisert. Jordbruket er blitt en del av en markedsøkonomi der barnearbeid ikke var lønnsomt. Slik forklares ofte avviklingen av barnearbeidet i industrien. Det ble opprettholdt så lenge fabrikkene tjente på det. Selvsagt ønsket også bønder seg barnearbeidere fordi de var lett tilgjengelige og nærmest gratis. Det gjaldt bortearbeidet. Så lenge husmannsvesenet var utbredt, og det enda var relativt mange småbønder med store barneflokker, var mange foreldre henvist til å sende barna bort på arbeid. Det var neppe ønsket, men økonomisk tvingende. Mellomkrigstiden var imidlertid siste fase av det en kan betegne som "fattig-

norge". De fleste i neste generasjon foreldre slapp å sende barna bort.

1940- og 50-årenes barnearbeid var ikke lenger en økonomisk *nødvendighet*. Fortsatt kunne barn for en del erstatte dyr og vanskelig tilgjengelig innleid arbeidskraft, men på hjemmegården var det knapt noen som vurderte barnearbeidet ut fra en lønnsomhetskalkyle. Når det fortsatte, var trolig kulturelle faktorer viktigere enn de økonomiske. Barnearbeidet ble ikke bare oppfattet som et middel til å oppnå økt velstand, men hadde som sagt en egenverdi. I 1950-årene synes holdningene i bondesamfunnet fortsatt å være at barns arbeid på gården var en selvsagt og positiv ting. Barn hadde godt av å arbeide, de skulle både "gjøre nytte for seg" og til egne seg nødvendig kunnskap som forberedelse til voksenlivet på en gård. Ellen Schrupf peker på at levestandardøkningen "fjernet *ett* av arbeiderfamilienes motiv for å sende barna i arbeid i industrien. Men arbeiderfamiliene hadde også andre motiv (...). Det var det moralske og opplæringsmessige. Barna skulle holdes borte fra lediggang som var roten til alt ondt, og de skulle læres opp til et arbeid som skulle gi dem et fremtidig yrke".³⁰ Dette kan trolig i stor grad overføres på bondesamfunnet 50 år senere. Petter Svelmo som har undersøkt barnearbeidet etter 1945 i Verdal i Nord-Trøndelag, bygger bl.a. på et intervju materiale, opptatt i 1980-82, som støtter dette.³¹ Hans fortellere er

født mellom 1930 og 1959. "Eg er helt overbevist om at arbeidet hadde en god oppdragende effekt", sier en mann født 1942, en uttalelse som er representativ for Svelmos materiale. Informantene gir inntrykk av at barna deres tidlig fikk prøve seg på redskaper og arbeidsoppgaver nettopp for å "vende seg til". "No når dei er 13-14 år, så tar eg dei bevisst med ut i fjøset, sånn at dei skal lære seg fjøsarbeid, (...) dei må begynne å vere med no, skal dei lære seg å handtere både traktoren og reiskaper", sier en mann født 1938. Traktorkjøring i 12-14-årsalderen var ikke uvanlig før holdningene i samfunnet endret seg, og barna ble fratatt kniv og øks og utstyrt med hjelmer, sikkerhetssele, flytevester og refleksbrikker.

Den engelske historikeren, Hugh Cunningham, legger mindre vekt på lønnsomheten av barnarbeidet også for tidligere tider. Barna var mer en utgifts- enn inntektspost, mener han. En arbeidsinnsats som nærmest seg den til en voksen, kom først langt opp i tenårene, og "familien som helhet hadde kanskje ikke nettoinntekt på barna før etter omkring atten års ekteskap. Barnarbeidet var sesongbetont og lite konkurransedyktig. Barna var likevel vesentlige for bondeøkonomien fordi de utgjorde den fremtidige arbeidsstyrken og var arvinger til jorda".³² I det norske jordbruket var barnarbeidet åpenbart økonomisk viktigere enn det Cunningham hevder, enda i mellomkrigstiden, men

det er neppe økonomiske momenter som forklarer en 25 års forlengelse.

Skal vi forklare nedgangen etter 1960, er det flere faktorer som må trekkes inn. For det første endret rammebetingelsene seg. Produksjonsmessig spesialisering, strukturrasjonalisering og ny maskinell og kjemisk-biologisk teknologi skapte en endret situasjon for barna. En korngård med traktoren og skurdtreskeren (mejetærskeren) som hovedredskaper, gir lite rom for barnarbeid. Potet- og grønnsakproduksjon foregikk stadig mer automatisert. Ugresset ble fjernet ved sprøyting, og såmaskinen overflødiggjorde tynningen. Og selv om melkeproduserende bruk fortsatt hadde plass til barnarbeidet, svekkes det også der. Høytørkingen ute ble i økende grad erstattet med innetørker og ensilering i silo, og dessuten ble høyvognene erstattet av høysvans på traktoren. Barn som trakk høyllass, ble et sjeldent syn. Ensilering startet i større omfang utover 50-tallet, men fortsatt kunne barn gjøre nytte for seg i siloslåten. Da förhøsteren kom i 60-årene, og enda mer rundballeensileringen på 80-tallet, var det lite barn kunne brukes til i förproduksjonen, og med datastyrte og automatiske fjøs er det neppe særlig plass for barn der heller. Vi kunne fortsette med en rekke teknologiske endringer som peker i samme retning.

Selv om større barn fortsatt tar seg betalte jobber for eksempel som jord-

bærplukkere i jordbruket eller som torsketungeskjærere i fiskerinæringen, dreier det seg om fritidssystemer som gir lønnpenger til eget forbruk, det er i liten grad en integrert del av gårdens og familiens næringsmessige virksomhet. Det nye spesialiserte maskinjordbruket har ikke plass for barnarbeidet i den fasong vi har beskrevet det innenfor det familiebaserte husholdsjordbruket. Det er muligens rett å snakke om et "husholdshamskifte" på 60-tallet.

Dette tiåret representerer også et kulturelt skille på mange andre felter som vi alt har nevnt, bl.a utjevningen mellom by og land på skolesektoren og i organisasjonsarbeidet. Innholdet i skolen ble også klart endret under sosialdemokratiets skolereformer. Den liberale venstreideologiens kultursyn som hadde dominert landsfolkeskolen i flere generasjoner, var sterkt preget av den nasjonale bevegelsens bondekulturelle tilknytning med idealisering av det gamle gårds- og grendesamfunnets livsformer. 1960-årene representerer den nye sosialdemokratiske enhetsskolens seier. Hva har det betydning for bygdebarns sosialisering? Og hva har massekommunikasjonssamfunnet og medierevolusjonen betydning? Omfattende spørsmål som barneforskningen må ta opp i fremtiden.

"Bondekulturens oppløsning"?

Hva så når barnarbeidet er borte, det familiebaserte husholdsjordbruket sy-

nes å gå mot slutten, og fjernsyn og internett plasserer barnet i en voksenverden som har lite å gjøre med det bondesamfunn vi her har beskrevet? Betyr denne såkalte "avtradisjonisering" på 60-tallet et kvalitativt brudd, slik det også er hevdet om "hamskiftet" hundre år før? Er bondesamfunnet "oppløst", og er avviklingen av barnarbeidet bare en del av denne prosessen? Bildet er komplekst, det er for enkelt å tale om en "utvikling" og et oppløst bondesamfunn. Endringsbildet er ikke unikt for vår tid. Bondekulturen var gjennom hele perioden både mottaker av impulser utenfra og selv endringskappende innenfra. Enhver livsform har en indre konsistens som vil motvirke endringer, men i neste omgang gir motstand ny kulturell endring og bygging av ny kultur. Om en ikke ensidig tar utgangspunkt i de store overgripende endringsprosessene og søker forklaringene der, men også søker ned i lokalsamfunnet, i mikrostrukturen, med hovedvekt på handlende enkeltmennesker og kollektiver, kan kanskje tesen om "oppløsning" av bondesamfunnet erstattes av en hypotese om reforhandling, refortolkning og reformulering. Studiet av kulturell endring i bondesamfunnet bør studeres som kulturmøter, ikke som en passiv repsepsjonsprosess i forhold til tvingende krefter utenfra. Flere kulturprosesser er innfiltret i hverandre. Egne tradisjoner er virksomme og brytes mot andres.³³

Vi har beskrevet noen hovedtrekk. Det må nødvendigvis her bli et forenklet bilde. "Det norske bondesamfunnet" var, og er, selvsagt ingen enhetlig størrelse. Det var store variasjoner mellom og innenfor regionene, og mellom store og små bruk. Avstanden var stor mellom breibygdene med storgårder på Østlandet, ofte med et stort antall husmenn og jordløse arbeidere knyttet til gårdsdriften – og jordflekken kombinert med fiske i Nord-Norge, eller på Sør- og Vestlandet der det var mer egalitære forhold, med få kakser (storbønder) og få husmenn. Fattigungene som ble bortsatt hos fremmede og barn som fikk vokse opp i tryggere omgivelser på hjemmegården,

opplevde vidt forskjellige barndommer. Barns situasjon var høyst varierende, og endringene kom til forskjellige tidspunkt. Minnematerialet spenner fra det lyse og romantiserende til det mørke og sorte. Barndommen var fylt av arbeid, men leken var ikke fraværende. Barn ble utnyttet av voksne, men vi møter også omsorg og kjærlighet. Barna var på godt og ondt inkludert i et voksenfelleskap som har noe å si oss i dagens samfunn. Bedre eller verre før? Det er det egentlig ikke historikerens oppgave å svare på. I allfall er svaret ikke entydig, men barnehistorien kan gi oss dypere innsikt og utvidet forståelse både av fortid og nåtid. Derfor er den viktig.

NOTER

1. Inge Krokann: *Ut av skuggen*, roman 1949.
2. Barns arbeid frem til ca. 15 årsalder.
3. Mats Sjöberg: *Att säkra framtidens skördar. Barndom, skola och arbete i agrar miljö. Bolstad pastorat 1860-1930*, Linköping 1996, s. 90f. Boken er også et av få eksempler på lokal barnehistorie med nordisk perspektiv.
4. Erling Bjurström: *Generationsopproret. Ungdomskulturer, ungdomsrørelser og tonåringsmarknad från 50-tal till 80-tal*, Stockholm 1980, norsk oversettelse 1983, s. 35.
5. 2. Tessalonikerbrev 3.10. Å påberope seg Bibelen som støtte for arbeidets moralske kvaliteter, er riktignok tvilsomt i følge bibelforskere (se for eksempel *Gads danske bibel lexikon*, København 1965, og *Calwer Bibellexikon*, Stuttgart 1967). Det er kanskje mer et protestantisk-nordeuropeisk trekk.
6. I 1875 var over 8% av arbeidskraften i industrien barn under 15 år. Ellen Schrupf: "Familien i endring", *Historie. Populærhistorisk magasin*, Bergen, nr. 2, 1994, s. 69.
7. Se Edvard Bull: "Barn i industriarbeid", *Barn av sin tid*, red. Bjarne Hodne og Sølvi Sogner, Oslo 1984, s. 77-86, og Ellen Schrupf: "Barnarbeiderne i norsk industri. Hvorfor forsvant de?", *Historisk tidskrift* (norsk) nr. 1, 1990, s. 72-84.
8. Fra intervju med ektepar, begge født 1941. Se nedenfor og note 16.
9. Det er flere større minnesamlinger i offentlige institusjoner. Dels er de resultat av kontinuerlig distribusjon av spørreliste, dels av intervjuprosjekter og/eller "minneoppgaver" der informantene har levert skriftlige bidrag. Oversikt over disse, med fylldige opplysninger i *Minne og tradisjon. Muntlig kildestoff i sentrale institusjoner*, Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo 1992.
10. Hugo Hørlych Karlsen: *Barndom. En historiebog om voksne*, Århus 1995. Sitatet fra Søren Vinterbergs forord.
11. Jfr. Bjarne Hodne: "Barndomsminner", Bjarne Hodne og Sølvi Sogner 1984 (se note 7), s. 51-62. Her diskuteres flere sider ved barndomsminner som kilde.
12. "Gartnerløkka" ("Det lå en pjokk og lukte/i turnipsåkerne's gress.."). Dikt av Rudolf Nilsen.
13. Onn – tiden for de faste landbrugsarbejder i årets løb, f.eks. slåttonn – tid for høslæt/højbjergning, våronn – markarbejdet om foråret, skurd eller skurdonn – indhøstning af korn.
14. Uttrykkene er knyttet til høytørking hvor høyet ble spredt utover etter at det var slått. Senere ble det *vendt* om mot solen og raket sammen om kvelden i *mu(g)er* som hindret fuktighet fra duggen, eller i regnvær *kjemmet* sammen med rive og lagt i såter, og så spredt utover igjen om morgenen. – Breie – sprede hø ud. Kå – vende hø eller slå med riven i høet for at få bedre luftning. Muge (substantiv og verbum) – rive hø sammen i langstrakte dynger. Såte (substantiv og verbum) – rive/lægge hø sammen i runde dynger/bunker. Kjemme (substantiv og verbum) – knippe hø/rive hø sammen.
15. Født 1910. Skriftlig beretning. Hun vant i 1981 en av prisene i "Minneoppgaven -81".

- Beretningen er publisert i serien *Bygd og by i nær fortid*, bd. 2, Oslo 1982, og fyller 70 sider.
16. Trøndelag Folkemuseums intervju-samling, Trondheim. Utdrag fra et lengre intervju 1984, her forkortet og omredigert slik at avsnitt er flyttet sammen. Dialekten er for en stor del normert til bokmål.
 17. Johanne Hansdatter fra Telemark, født 1875. Arbeiderminnesamlingen, Historisk institutt, NTNU, Trondheim. Intervju v/Alf Mostue 1953, ca. 30 sider.
 18. Samme sted. Egenhendig nedskrevet beretning 1955, ca. 100 sider.
 19. Samme sted. Utdrag fra livsfortelling 63 sider, egenhendig nedskrevet 1962, gjengitt i fortellerens språkdrakt med ubetydelige justeringer. Etter konfirmasjonen var hun tjenestejente på flere gårder og hushjelp til hun gikk inn i sykepleien i 1914.
 20. Skoleloven av 1860 påbød fast skolested, og i årene som fulgte, ble det bygd et stort antall små skolehus. Men i mange bygder, som i denne fjellbygden, tok det flere tiår før det var gjennomført.
 21. Sosialhistorisk minnesamling, Trøndelag. Historisk institutt, NTNU, Trondheim. Egenhendig nedskrevet beretning 1975. Redigert. Språklig uforandret.
 22. Se tabell 1.
 23. Resultatet av undersøkelsen er vedlagt stortingsdebatten om barnarbeidet i 1883. Stortingsforhandlinger 1883, bind 3 (Bilag 10 til Odelstingsproposisjon 15).
 24. Norges Offisielle Statistikk (NOS) VII 188, 1932. Jordbrukstillingen 1929, hefte 4.
 25. Folketellingen i Norge 1920.
 26. Se for eksempel Reidar Almås: *Maskulint og feminint på landsbygda i dag*, Publikasjon fra Senter for bygdeforskning, NTNU, Trondheim, nr. 3, 1983.
 27. Norges offisielle statistikk. Jordbrukstillingen 1949, hefte 4, og 1959, hefte 5. I 1949 kom det svar fra 50 053 bruk av i alt 214 441, i 1959 var tallene 56 851 av 198 315. Tabellen her er hentet fra Tor Christoffersen: *En næring, mange sosialgrupper. En studie av rekrutteringen i landbruket*, Norges Landbrukshøgskole 1979.
 28. Se for eksempel Petter Svelmo: *Barnarbeidet i jordbruket i etterkrigstida. Undersøkelse fra Verdal, hovedoppgave*, Historisk institutt Universitetet i Trondheim 1983. Sammenfattende artikkel publisert i *Bondesamfunn i oppløsning? Trønderske bondesamfunn 1930-1980*, red. Dagfinn Slettan, Trondheim 1989, s. 82-100.
 29. Kristian Aasbrenn: *Kombinasjonsbruk. En undersøkelse fra Elverum 1959-1977*, Meddelelser fra Geografisk institutt, Universitetet i Oslo, ny kulturgeografisk serie 1, 1980.
 30. Ellen Schruppf: "Barnarbeiderne i norsk industri. Hvorfor forsvant de?", *Historisk tidsskrift* (norsk) nr. 1, 1990. Hun utdyper sine synspunkter i dr.-avhandlingen *Barnarbeid – plikt eller privilegium? Barnarbeid og oppvekst i to norske industrisamfunn i perioden 1850-1910*, Høgskolen i Telemark 1997.
 31. Petter Svelmo 1983 (se note 28).
 32. Hugh Cunningham: *Barn og barndom fra middelalder til moderne tid*. Norsk oversettelse 1996, s. 106f. (Originalens tittel: *Children and Childhood in Western Societies since 1500*, London 1995).
 33. Problematikken er diskutert nærmere i *Det nasjonale i det lokale, det lokale i det nasjonale*, red. Dagfinn Slettan/Ola Svein Stugu, Norges Forskningsråd, KULT's skriftserie nr. 92, 1997.